

Mirosław Lalek

"Egzotyzm w literaturze"

Biuletyn Polonistyczny 31/5 (111), 65-72

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

skiej Woli. Obok niej archiwalia po Szaniawskim posiadają również Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza, Muzeum Teatru i Instytut Sztuki PAN - w Warszawie.

Po przerwie Teatr Dramatyczny z Płocka przedstawił "Służbistę" w reżyserii Miriama Aleksandrowicza. To słuchowisko radiowe, nadane po raz pierwszy w 1939 r., wbrew opiniom niektórych badaczy traktujących je jako pozycję już martwą w dorobku Szaniawskiego, nabrało w realizacji scenicznej nowego blasku.

Mariusz Olbromski

grudzień 1986

"EGZOTYZM W LITERATURZE"

(Szczecin, 23-25 IV 1987)

W dniach 23-25 IV 1987 r. odbyła się w Szczecinie, zorganizowana przez Zakład Teorii Literatury Instytutu Filologii Polskiej USz., konferencja naukowa poświęcona "Egzotyzmowi w literaturze". Była to druga z kolei konferencja (pierwsza dotyczyła symboliki akwautycznej i odbyła się w Gdańsku w 1986 r.) z zaplanowanego cyklu corocznych wiosennych sesji naukowych, organizowanych na przemian przez Zakłady Teorii Literatury uniwersytetów w Toruniu, Gdańsku i Szczecinie.

Pierwszego dnia wygłoszono sześć referatów. Obrady rozpoczęł A. S t o f f (UMK) referatem pt. "Egzotyka, egzotyzm, egzotyczność. Próba rozgraniczenia pojęć". Autor stwierdził, że to, co egzotyczne, odnajdywać można w trzech różnych sferach rzeczywistości: w świecie realnym, w dziełach literackich oraz w reakcjach czytelników. Następnie analizował specyficzne cechy

przejawiania się tego, co egzotyczne, w poszczególnych sferach, wskazując na ich wzajemne związki pod tym względem. Każdej z wymienionych sfer przyporządkował autor jedno z wymienionych w tytule referatu pojęć. Egzotykę określił jako waloryzowany odpowiednio fragment świata (termin ten umieścił w porządku takich pojęć, jak: realizm, naturalizm, groteska...); egzotyzm - jako sposób widzenia świata poświadczony w kształcie rzeczy wistości przedstawionej w dziele; egzotyczność - jako kategorię właściwą odbiorowi tekstów literackich. W ożywionej dyskusji mówiono o kulturowych uwarunkowaniach świadomości egzotyzmu (E. Kuźma, M. Błażejewski), zwracano uwagę na konieczność ujmowania egzotyzmu przede wszystkim jako kategorii estetycznej (J. Speina, E. Kuźma), a także genologicznej (M. Bujnicka). A. Martuszevska mówiła o powierzchniowych zabiegach egzotyzmizujących tekst literacki oraz o innym charakterze egzotyzmu, tkwiącego w warstwie głębokiej dzieła, a M. Błażejewski za sensowne uznał wprowadzenie do opisów egzotycznych obrazów - za które ani narrator, ani autor nie bierze odpowiedzialności - terminu metaegzotyka.

E. K u ź m a (USz.) w referacie "Egzotyzm w międzywojennej twórczości Jerzego Zagórskiego", wykorzystując rozróżnienie niemieckiego badacza W. Reiffa między egzotyką (kategorializowaną przestrzennie) a egzotyzmem (obejmującym nadbudowane nad egzotyką sensy filozoficzne, społeczne, świadomościowe) stwierdził, iż poezja lat dwudziestych eksploatowała głównie egzotykę przestrzenną. Dopiero w latach trzydziestych, za sprawą młodego pokolenia poetów, poezja ruszyła odważniej w nowe regiony egzotyzmu - w świat snu i mitu. Następnie referent omówił sposoby funkcjonowania egzotyzmu w twórczości Zagórskiego, która została uznana za egzotystyczną (związaną z egzotyzmem), a nie egzo-

tyczną. Egzotyzm - wg autora - związany jest z wczesną wizją świata poety (egzotystą bywa się raz w życiu). Służył on zarówno Zagórskiemu, jak i innym zagarystom, do epatowania i zdobywania czytelnika.

Na rozróżnienie między egzotyką i egzotykiem, zaproponowane przez niemieckich badaczy problemu, powołała się również K. K r a s o Ń (USz.) w referacie "Egzotyzm transgresji w »Odwróconym świetle« Tymoteusza Karpowicza". W utworze tym dostrzegła autorka egzotyzm w manifestowanej bezustannie potrzebie łamania tabu, w demaskacji, którą uznała za efekt nieufności do binarnej struktury świata.

Popołudniowa część obrad poświęcona była problemom egzotyku w literaturze marynistycznej. K. T u r o (UG) przedstawiła referat pt. "Egzotyka mórz północy na przykładzie twórczości Mariusza Zaruskiego", w którym ukazała zmienność dominującej funkcji egzotyki obecnej w tych samych utworach. W wydaniu 1 (z 1902 r.) "Sonetów morskich. Sonetów północnych" egzotyczna kraina pełni głównie funkcję etyczną: jest symbolem wnętrza zniewolonego więźnia. W wydaniu 2 (z 1920 r.) egzotyka ulega wyraźnej estetyzacji, a przy tym widoczne jest większe nastawienie na stronę informacyjno-poznawczą, którą z kolei najmocniej zaakcentowano we współczesnym wyborze utworów Zaruskiego.

M. B ł a ż e j e w s k i (UG) w referacie "Egzotyczne, dramatyczne, spazmatyczne kwiaty zła" mówił o stereotypowych obrazach egzotyki we współczesnej prozie marynistycznej, której konwencje - jego zdaniem - wymagają nasycenia egzotykiem. Szeroko omówił też rolę egzotyku w przedstawianiu intymnej sfery życia bohaterów powieściowych. Z kolei I. I w a s i ó w (USz.) w tekście "Postać Murzyna w prozie marynistycznej" wskazała, iż

cechy pozytywne tego bohatera wynikają z mocno podkreślanych, jego związków z naturą. Są one przeciwstawiane wątpliwym moralnie postawom, reprezentowanym przez ludzi Zachodu. Najbardziej ekaponowane miejsce w galerii pozytywnych wizerunków Murzyna zajmuje Murzyn-artysta.

Pierwsza część obrad w drugim dniu konferencji poświęcona była egzotyzmowi w literaturze popularnej. A. M a r t u s z e w s k a (UG) przedstawiła referat pt. "Egzotyzm jako oblicze nieprawdopodobieństwa. Egzotyzm a prawdopodobieństwo literackie". Wychodząc - z jednej strony - od definicji egzotyzmu (cechuje go m.in. odmienność i niezwykłość), z drugiej - od teorii literackiego prawdopodobieństwa, autorka omówiła mechanizmy egzotyzmizujące tekst literacki i oddzieliła je od zjawisk zachodzących w jego strukturze głębokiej. Następnie przedstawiła różne warianty tej relacji: 1) zabiegi egzotyzmizujące są tylko maską (jak w powiastce filozoficznej); 2) pełnią funkcję uprawdopodobnienia świata przedstawionego realistycznie; 3) są podstawą metafory mówiącej ogólnie o człowieku i świecie, opierającej się także na wejściu w psychikę przedstawiciela odmiennej kultury (wariant najlepiej realizowany w romantyzmie); 4) "umożliwiają" istnienie egzotycznej przygody (literatury popularna). Przygoda ta występuje w odmianie podróżniczo-wojennej (K. May) oraz jako przygoda erotyczna (utwory A. Marczyńskiego). W obu wypadkach niezwykłość scenerii pozwala na pojawienie się niewiarygodnych - z punktu widzenia prawdopodobieństwa zewnątrzliterackiego - postaci i wydarzeń, "umożliwia" pewne typy erotyzmu. Zabiegi egzotyzmizujące - zdaniem referentki - pełnią w literaturze popularnej funkcję uprawdopodobniania tego, co niezwykle i mało prawdopodobne; uzasadniania jego istnienia. Prowadzi to do obecności

w literaturze popularnej świata marzeń i życzeń czytelnika.

Referat M. B u j n i c k i e j (UŚl.) pt. "Egzotyzm w powieści popularnej. Deskrypcje przestrzenne w powieściach Antoniego Marczyńskiego", poświęcony był tym utworom pisarza, które mają autorską kwalifikację "powieść egzotyczna". Po przedstawieniu idealnego typu egzotyizmu w literaturze popularnej, autorka stwierdziła, iż wpasował się on znakomicie w reguły powieści popularnej. W międzywojniu powieść tę interesował przede wszystkim egzotyczny sztafaż, służący uprawdopodobnianiu przedstawianego świata. Tak jest i u Marczyńskiego, u którego pojawia się prawie wyłącznie egzotyizm przestrzenny.

J. R u s z a ł a (WSP Słupsk) mówiła "O naturze i sposobach komunikowania egzotyizmu w »W pustyni i w puszczy«". Stwierdziła, iż sposoby te przyjmują formę działań oswojających. Ich celem jest nie tylko przybliżenie egzotycznych zjawisk do kategorii znanych naszej kulturze, ale również swoisty przekład wiedzy dorosłych dla dzieci. Autorka wskazała na dwie metody u-naoczniania egzotyki: 1) poprzez akcentowanie podobieństwa rzeczywistości egzotycznej z empirią odbiorców oraz 2) poprzez orientowanie czytelnika na odmienne cechy opisywanego świata. Konsekwencją stosowania dziecięcej optyki jest obecność przygody, baśniowości, egzotycznego słownictwa oraz wpisanie w egzotyczną rzeczywistość polskiej problematyki.

W referacie "Egzotyizm w powieści odcinkowej na łamach prasy szczecińskiej" B. Z i e l i Ń s k a (USz.) wskazała na inną jakość egzotyizmu w literaturze popularnej, na stereotypowy i przestrzenny jego charakter oraz zmienny - w zależności od okresu - obraz przedstawianej egzotyki.

Popołudniową część obrad rozpoczęła H.M. M a ł g o w s k a (WSP Olsztyn) referatem "Analogia jako składnik odbioru

piśmiennictwa egzotycznego. Motywy mongolskie w »Trzech pismach z wygnania« Mikołaja Kulaszyńskiego». Autorka zauważyła, iż równoległe z rosnącą rzeszą Polaków, wybierających pod koniec ubiegłego wieku życie w Cesarstwie, pojawia się duża liczba utworów, ukazujących system egzotycznych wartości poprzez analogie do wartości, dostarczane przez znane utwory lub systemy wierzeń. Opowieści Kulaszyńskiego prezentują wierzenia i wartości hinduistyczne poprzez analogię do tych, które obecne są w "Boskiej Komедii" Dantego, religii katolickiej oraz w tradycji ludowej.

B. B u r d z i e j (UMK) w referacie "Oswajanie egzotyki w polskiej literaturze syberyjskiej" po określeniu egzotyki jako odmiany kolorytu lokalnego, którego poszczególne elementy są zwaloryzowane emocjonalnie i aksjologicznie (ze względu na odbiorcę), omówił sposoby egzotyzacji świata przedstawionego w literaturze schyłkowej. Literatura ta (fabularna i dokumentalna) daje opis "aklimatyzacji przymusowej" zesłańców w świecie syberyjskiej "kolonii karnej". Egzotyzacja obejmuje różne elementy kolorytu lokalnego Syberii, a więc przestrzeń, znaczące rekwizyty, postaci, sytuacje egzystencjalne bohatera (np. więzienie, kaźń, śmierć, samotność, tęsknota, szaleństwo). Oswajaniu egzotyki służą aluzje literackie - odwołania do romantyków i Dantego - dzięki którym utwory osiągają porozumienie z czytelnikiem.

W trzecim dniu obrad M. K a l i n o w s k a (UMK) wygłosiła referat pt. "Egzotyzm w romantycznych wyobrażeniach Grecji", w którym zaakcentowała znaczącą rolę romantycznej rewizji mitu śródziemnomorskiego w zjawisku całego egzotyzmu romantycznego, albowiem z tym zagadnieniem wiązać należy większość romantycznych wyobrażeń o Grecji. Autorka omówiła prze-

miany wizji Grecji, przywołując: 1) doświadczenie romantycznych podróżników po tym kraju; 2) pejzaż grecki w powieści poetyckiej; 3) wizję Grecji w zbiorze nowogreckich pieśni gminnych zebranych i poprzedzonych wstępem przez C. Fauriela. Dla romantycznego widzenia Grecji charakterystyczne jest szukanie pluralizmu kulturowego tam, gdzie epoki klasycystyczne szukały jedności, abstrakcyjności, wspólnej dla całej Europy krainy harmonijnego południa. Nowy mit Grecji składał się z wyobrażeń charakterystycznych dla obszarów, czasów i środowisk (średniowiecze, natura, wschód, lud), ku którym kierowała się romantyczna nostalgia. Grecja uosabiała romantyczną ideę "pogranicza", malowniczego i obdarzonego tymi cechami, które były szczególnie ważne dla romantycznego egzotyizmu.

J. G a j e w s k i (USz.) w referacie "Egzotyka w twórczości poetyckiej Czesława Miłosza", określając przez egzotyzm to, co niepojęte i obce, mówił o czterech egzotyzmach: egzotyzmie osobowości, wizji profetycznych, Ameryki oraz Litwy. Pierwszy wprowadza rozdźwięk między człowiekiem a światem. Funkcję kompensacyjną wobec niego pełni egzotyzm wizji profetycznej, która znosi przeciwieństwa i wprowadza harmonię między indywiduum a światem. Ameryka, z jednej strony, poraża obcością cywilizacji, z drugiej - pociąga swoją przyrodą, która pozwala na uwolnienie się od myślenia w kategoriach racjonalnych. Od lat siedemdziesiątych w poezji Miłosza egzotyczna staje się też przyroda, język i kultura Litwy.

Ostatni referat, pt. "Egzotyczna Hela Bertz" J. D o m a g a l s k i e g o (WSP Zielona Góra), poświęcony był jednej z powieściowych postaci S.I. Witkiewicza, której kreacja - jak stwierdził autor - decyduje o niezwykłości "Pożegnania jesieni".

Referatom towarzyszyła długotrwała i żywa dyskusja, w której wyraźna zgodność zdań zarysowała się jedynie w kwestii badawczej atrakcyjności problematyki egzotyizmu w literaturze.

Mirosław Lalak

sierpień 1987

"BAROK W POLSKIEJ KULTURZE, LITERATURZE I JĘZYKU"

(Kraków, 25-29 VIII 1987)

Porozumienie zawarte kilkanaście lat temu przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego z odpowiednim ministerstwem Republiki Federalnej Niemiec przewiduje regularne spotkania polonistów RFN i Polski. Pierwsze takie spotkanie odbyło się w 1978 r. w Bonn staraniem tamtejszego uniwersytetu; poświęcone było kulturze polskiego odrodzenia, a zarazem miało za cel uczczenie pamięci Aleksandra Brücknera. Referaty zostały wydane w pracy pt. "Fragen der polnischen Kultur im 16. Jahrhundert" t. 1-2 (Giessen 1980). Niespokojna sytuacja polityczna sprawiła, że spotkania w Polsce doszło do skutku dopiero w dniach 25-29 sierpnia 1987 r. w Krakowie, staraniem Instytutu Filologii Polskiej UJ, dzięki specjalnej dotacji Ministerstwa NisW. Tematycznie było kontynuacją sesji bońskiej. Podobnie jak w Bonn, kilka referatów nawiązywało do współczesności.

Goście przedstawili 14 referatów (trzech referentów w ostatniej chwili odwołało przyjazd), gospodarze - aż 19. Dwa referaty przedstawili nasi historycy (J.A. Gierowski, J. Tazbir), 18 referatów dotyczyło literatury (8 niemieckich, 10 polskich), 15 poruszało sprawy językowe (6 niemieckich, 9 pol-